

Η ΟΚΤΩΗΧΟΣ ΚΑΙ Η ΦΥΛΛΑΔΑ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

ἡ

ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟΝ ΚΑΙ Ο ΛΑΟΣ*

Α'. Ἐάν εἰσέλθωμεν εἰς σχολεῖον καὶ τοῦ ἐλαχίστου χωρίου τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, καὶ ρίψωμεν ἐν βλέμμα εἰς τὸ πρόγραμμα, (ἂν ὑπάρχῃ πρόγραμμα ἀνηρτημένον), θὰ ἴδωμεν ἐν αὐτῷ πληθύν τινα μαθημάτων καθ' ὥρας διδασκόμενων. Ἐάν δὲ καθ' ὁδὸν ἀπαντήσωμεν παιδάριον, ὅπερ ἐκ τοῦ παρὰ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ κρεμασμένου σάκκου θ' ἀναγνώρισωμεν ὅτι εἶναι μαθητής, θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ ἱκανῶς ἐξωγκωμένος ἐκεῖνος σάκκος ἔχει πολλά τινα καὶ πολυώνυμα βιβλία, ὧν χρῆσιν ποιεῖται ἐν τῷ σχολείῳ ὁ φέρων τὸν σάκκον παῖς.

Τοιοῦτόν τι, κύριοι, ἦτο πρᾶγμα ἄγνωστον πρὸ τινων δεκαετηρίδων οὐχὶ εἰς χωρία ἀλλὰ καὶ εἰς πλείστας τῶν τότε πόλεων. Τὰ τῶν σχολείων ἦσαν ἀπλούστατα· ἄγνωστα ἦσαν καὶ τὰ προγράμματα καὶ τὰ πολλὰ βιβλία.

Οἱ εἰς τὰ σχολεῖα τότε φοιτῶντες παῖδες ἔφερον ὑπὸ μᾶλης οἱ μὲν τὴν λεγομένην ἀπλῶς φυλλάδα, οἱ δὲ τὸ Ψαλτήριον, σπάνιοι δέ τινες τὸν Ἀπόστολον. Πολυκριθμοτάτην δὲ τάξιν ἀπετέλουν ὁμολογουμένως οἱ τὴν Ὀκτώηχον ἀναγινώσκοντες. Οὐδὲν ἴσως βιβλίον ἐπὶ μακρότατον χρόνον ἡξιώθη νὰ περάσῃ ἀπὸ τόσας χεῖρας, ὡς ὅσας ἡ Ὀκτώηχος.

* Ἀς μεταβάλλωμεν ἤδη σκηνήν.

Δὲν δυνάμεθα μὲν νὰ δισχυρισθῶμεν ὅτι ὁ καθ' ἡμᾶς ἐλληνικὸς λαὸς εἶναι φιλαναγνώστης, ἢ τοῦλάχιστον, ὅτι πράγματι ἀναγινώσκει πολλά τινα· βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι, ἂν εἰσέλθωμεν εἰς τι βιβλιοπωλεῖον καὶ ζητήσωμεν κατάλογον τῶν βιβλίων, πλὴν δεκάδων τινῶν γραμματικῶν καὶ ἀριθμητικῶν καὶ γεωγραφικῶν καὶ ἄλλων διδασκτικῶν, ὡς ἔχουσι τὴν ἀξίωσιν νὰ τιτλοφορῶνται, βιβλίων, θὰ εὕρωμεν ἱκανὰ τὸν ἀριθμὸν ἄλλα βιβλία, γεγραμμένα ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἢ τοῦλάχιστον ἐπὶ τῇ γλυκεῖᾳ ἐλπίδι τοῦ ν' ἀναγινώσκωνται ὑπὸ τοῦ λαοῦ.

Κατὰ τὴν ἀνωτέρω ὁμῶς μνημονευθεῖσαν ἐποχὴν τὰ βιβλιοπωλεῖα ἦσαν ἄγνωστα καταστήματα παρ' ἡμῖν, ὡς ἄγνωστα εἶναι τὰ οἶνοπωλεῖα ἐν ταῖς γνησίαις μωαμεθανικαῖς χώραις. Μὴ ὑπολάβητε ὅμως ὅτι ἔλειπον καὶ ὅλως βιβλία ἀναγνωστικά. Πλούσιόν τι παντοπωλεῖον θὰ ἠδύνατο νὰ πωλήσῃ εἰς φιλαναγνώστην πελάτην μίαν ἱστορίαν τοῦ Μπερτόλδου, ἢ

* Ἀνεγνώσθη τὴν 7 Φεβρουαρίου ε. ε. ἐν τῷ Συλλόγῳ.

Ἀματωλῶν σωτηρίαν, ἢ τὸν χρονογράφον, ἢ τὸν Δαμασκομητὸν ἢ τὸν Ἐρωτόκριτον, καὶ πρὸ πάντων τὴν δημοφιλῆ, ὡς λέγομεν τώρα ἐναρμενίζοντες εἰς λέξεις, φυλλάδα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

Ὁμιλῶ περὶ τοῦ πλήθους τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ καὶ οὐχὶ περὶ τῆς ἀραιᾶς φιλολογικῆς ἀριστοκρατίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, παρ' ἧς καὶ ἡ Γραμματικὴ τοῦ Λασκάρεως μετ' ἄλλων τοιούτων καὶ ὁ Χρυσολωρᾶς καὶ ἄλλα πολυτιμότερα βιβλία ἠδύναντο νὰ εὑρεθῶσιν· ὁμιλῶ περὶ τοῦ ὅλου ἔθνους, φυλαττόμενος νὰ μὴ ὑποπέσω εἰς τὴν ἐκούσιον ἢ ἀκούσιον πλάνην τινῶν ὑπολαμβανόντων ὅτι ὅλος ὁ ἐλληνικὸς λαὸς ἔχει τὰ ἐλαττώματα ἢ τὰ πλεονεκτήματα, τὰς κακίας ἢ τὰς ἀρετάς, τὴν εὐμάρειν καὶ δίκαιαν εὐκρίθμων οἰκογενειῶν τῶν Ἀθηνῶν ἢ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ τοιαύτη πλάνη φέρει εἰς πολλὰ καὶ βλαβερά ἄτοπα.

Συνελόντι εἰπεῖν, ἡ μὲν Ὀκτώηχος ἦτο τῷ καιρῷ ἐκείνῳ τὸ κοινότατον τῶν σχολείων βιβλίον, ἡ δὲ φυλλάδις τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἦτο ἐν τῶν ὀλίγων ἀνγνωσμάτων τοῦ λαοῦ.

Τὰ μικρὰ ταῦτα πράγματα εἶναι βεβίως εἰς πάντας ὁμᾶς γνωστά· φρονῶ ὅμως ὅτι ἀνῆκοντα εἰς τὴν κοινωνικὴν ἱστορίαν τοῦ ἔθνους ἡμῶν δὲν εἶναι ὅλως ἀνάξια προσοχῆς. Καὶ τὰ ἐλάχιστα τοῦ βίου ἔθνους τινὸς ἔχουσι τὴν σημασίαν των καὶ δύνανται νὰ δώσωσιν ἀφορμὴν εἰς πορίσματα οὐχὶ ἀλυσιτελῆ. Καθὼς δὲ δὲν εἶναι πιστὴ γεωγραφικὴ χώρας τινὸς ἢ περιλαμβάνουσιν μόνον τὰ μεγάλα ἔρη, τοὺς μεγάλους ποταμούς, τὰς μεγάλας πόλεις, οὕτως ἡ ἱστορία δὲν ἀντανάγκη πιστὴν τοῦ παρελθόντος εἰκόνα, ἀφηγουμένη μόνον τὰς μυριονέκρους μάχας καὶ τὰς μεγάλας πολιτικάς μεταβολάς, ὧν τὰ αἷτια οὐχὶ σπανίως εἶναι μικρὰ καὶ διαλανθάνοντα. Οἱ δὲ τοῦ Παρνασσοῦ φίλοι ἀνέρχονται μὲν εἰς αὐτόν, ὅπως θαυμάσωσι τὸ ὕψος καὶ τὸ μεγαλεῖον αὐτοῦ· δὲν ἀπαξιοῦσιν ὅμως, ἐλπίζω, νὰ προσέχωσι μετ' ἀγάπης καὶ εἰς τὰ ἐπ' αὐτοῦ φερόμενα ἀνθύλλα, μηδ' ἂν πλησίον ἢ ὑποκάτω ψυχρᾶς χιόνος εὐρίσκωνται ταῦτα.

Β'. Ὀκτώηχος ἐν τοῖς σχολείοις, φυλλάδις τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἐν τῷ οἴκῳ! Τί δηλοῦ ἄρα γε τοῦτο; Εἶναι ὅλως τυχαῖον; Δὲν ἤσκησεν ἐπιρροὴν τινε; Δὲν εἶχε τὸ φαινόμενον αἷτια παραγαγόντα αὐτό;

Τὸ σχολεῖον εἶναι ἡ φωτογραφία τῆς ἐνεστώσης κοινωνικῆς καταστάσεως ἔθνους τινὸς καὶ συνάμα ὁ σπέρρος τοῦ μέλλοντος αὐτοῦ. Διακορυθμιζόμενον κατὰ τὰς τάσεις τοῦ παρόντος, παρουσιάζει ἀνεπαίσθητως τὸ μέλλον, καὶ μεταβάλλεται πάλιν ἐπὶ τὸ βέλτιον ἢ ἐπὶ τὸ χεῖρον ἀναλόγως τῶν μεταβολῶν, ἅς αὐτὸ τοῦτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον παρήγαγεν ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Ἀλλὰ τὸ σχολεῖον ἀπλῶς ὡς σχολεῖον δὲν εἶναι τίποτε. Σπείρατε ἐπὶ τῆς γῆς κόκκους σινάπεως φέρ' εἰπεῖν, θὰ ἴδῃτε μετὰ τινα καιρὸν φερόμενον ἄγρον σινάπεως. Σκορπίσατε ἐπὶ τοῦ ἄγρου κόκκους ἄμμου, διὰ τῆς ἐπικνηψέως θὰ ἔχητε ἔρημον!

Συνήθως λέγομεν πάντοτε δικαίως ὅτι ἡ Ἀσία διατελεῖ οὕσα ἐν βαρβαρίᾳ κατὰ κράτος, ἐν στυγερότητι. Καὶ ὁμοίως ὑπάρχουσι σχολεῖα καὶ ἐν τῇ Σι-
νικῇ αὐτοκρατορίᾳ καὶ ἐν Ἀφγανιστάν καὶ ἐν Τουρκεστάν. Ἐν αὐτῇ τῇ
γείτονι Τουρκίᾳ ἀπατᾶται ὁ νομίζων ὅτι σχολεῖα δὲν ὑπάρχουσι. Πάν-
χωριον μωαμεθικόν, ἔχον τζαμίον κέκμηται καὶ σχολεῖον· διότι παντοῦ
ὁ Ἰμάμης εἶναι συγχρόνως καὶ διδάσκαλος.

Τί ὠφελοῦνται οἱ λαοὶ τῶν χωρῶν τούτων ἐκ τῶν σχολείων; Ὅσον
ὠφελεῖται ὁ ἀγρός, ἐφ' οὗ σπεύρομεν ἔμμεν. Οὐδὲν φύεται ἐν αὐτοῖς. Τὰ
τοιαῦτα σχολεῖα στενῶς συνδεόμενα μετὰ τῆς ἐξωτερικῆς λειτουργίας
τῆς θρησκείας, σκοπὸν ἔχουσι κυρίως νὰ μεταδώσωσιν εἰς τοὺς παῖδας
μηχανικῶς τὴν τέχνην τῆς ἀναγνώσεως πρὸς ὑπηρεσίαν τῆς Ἐκκλησίας,
τὴν δὲ γραφὴν δι' ἀνάγκας κοινωνικᾶς. Ἀλλὰ μέχρι τοῦ σημείου τούτου
τὰ σχολεῖα κατ' οὐδὲν ὠφελοῦσι τοὺς διδασκόμενους. Καὶ ἀπορεῖ τις, πῶς
καὶ σήμερον ἔτι συνηθίζουσι πρὸς ἔπαινον ἔθνους τινὸς νὰ γράφωσιν, ὅτι
τόσοι τοῖς 0/0 γινώσκουσιν ἀναγνῶσιν καὶ γραφὴν. Ἡ ἀναγνώσις καὶ γραφὴ
ἀπλῶς ὡς τοιαῦτα κατ' οὐδὲν προοιῶσιν τὰ ἔθνη· εὐλογώτερον ἴσως
ἦθελεν εἶναι, ἂν ἐσημειοῦτο πόσοι τοῖς 0/0 γινώσκουσι τὴν γεωργίαν ἢ τὴν
ῥαπτικήν, ἢ πόσοι τοῖς 0/0 εἶναι χρημάτων κρείσσονες, φιλαλήθεις, τίμιοι.

Ὁ καταγινούς τοῦ Ἀριστείδου ἐξοστρακισμὸν ἦτο ἀγράμματος, ἀλλ' οἱ
καταδικάσαντες τὸν Σωκράτην ἦσαν ἐγγράμματοι· κατὰ τί διαφέρουσιν
οἱ δεύτεροι τοῦ πρώτου;

Ἡ Ὀκτώηχος ἐν τῷ σχολείῳ σημαίνει ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ σχολείου ἐν-
τελῶς παρεγνωρίσθη ἢ ἐλητμονήθη καὶ ὅτι ἐν αὐτῷ μεταδίδεται ἀπλῶς
μηχανισμὸς τις συνδυασμοῦ οἶονεὶ ἀλγεβρικῶν σημείων πρὸς ἀναγνῶσιν
λέξεων, χωρὶς οὐδὲ ὑπόνοιαν νὰ ὑπάρχῃ ὅτι ἐν ταῖς λέξεσι περιέχεται ἐν-
νοιά τις. Ὁφείλω ἴσως ν' ἀνοιξῶ ἐνταῦθα μικρὰν παρένθεσιν, ἵνα δηλώσω
ὅτι ἐγὼ δὲν ὁμιλῶ περὶ τῆς ἀξίως τῆς Ὀκτώηχου ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν,
πρὸς ὃν ἐποιήθη, ἀλλ' ἐξετάζω αὐτὴν ὡς βιβλίον ἀναγνώσεως ἐν σχολείοις
τοῦ λαοῦ.

Οὐχ ἦτον ὁμοίως ἡ ἀπόκτησις τῆς ἀναγνώσεως εἶναι πάντοτε δύναμις
τις. Ἐνδεχόμενον δὲ νὰ θελήσῃ τις μεταξὺ τῶν πολλῶν νὰ θέσῃ εἰς ἐνέρ-
γειαν τὴν δύναμιν ταύτην, ὅσον ἀσθενὴς καὶ ἂν ἦναι· ἐνδεχόμενον νὰ ζη-
τήσῃ βιβλίον τι, ἐν ᾧ πλὴν τῶν συνθηματικῶν σημείων καὶ ὑπ' αὐτὰ νὰ
εὔρῃ καὶ ἐννοίας.

Ὁ τολμηρὸς οὗτος νεωτεριστὴς διευθύνετο τότε εἰς τὸ πλούσιον παν-
τοπωλεῖον καὶ ἐζήτει βιβλίον τι πρὸς ἀγοράν, ἢ ἔδιδε παραγγελίαν πρὸς
τὸν εἰς Βενετίαν μεταβαίνοντα φίλον του, ὅπως τῷ ἀγοράσῃ ἐκεῖθεν κα-
λόν τι βιβλίον. Ὁ οἶκος τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἐγένετο τότε κάτοχος ἐνὸς τῶν
ἀνω μνημονευθέντων βιβλίων, ὃ δὲ οἰκοδεσπότης κατὰ τὰς ἐορτάς ἢ τὰς
μακρὰς τοῦ χειμῶνος νύκτας ἀπλήστως ἀνεγίνωσκεν, ἐνίοτε καππακίζων,

ἐκατοστήν πολλάκις φοράν βιβλίον, οὐ τὰ ἀναγινωσκόμενα δυνατόν μὲν νὰ ᾔσαν ψεύδη ἢ ὑπερβολαί ἢ καὶ μωρία, εἶχον ὁμῶς τὸ μέγα πλεονέκτημα ὅτι ᾔσαν καταληπτὰ εἰς τὸν ἀναγινώσκοντα καὶ τοὺς ἀκούοντας.

Ἡ φυλλάδα λοιπὸν τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἐν τῷ οἴκῳ δηλοῦ ὅτι οὔτε ἡ βαρυτάτη δουλεία οὔτε τὸ ἀθλιέστατον σχολεῖον δύνανται ἐντελῶς νὰ κατὰπνίξωσι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Ὅσας προφυλάξεις καὶ ἂν λάβῃ τις, ὅπως κρατήσῃ τὸ κενόν, πάντοτε θὰ εὐρεθῶσι πόροι τινές, δι' ὧν θὰ εἰσέλθῃ ὀλίγος ἀὴρ εἰς αὐτό.

Ὁ παῖς ἐν τῷ σχολείῳ κατ' ἀνάγκην ἐδιδάσκετο ἀνάγνωσιν ἐν τῇ Ὀκτώηχῳ· ἡλικιούμενος ὁμῶς οὐδέποτε σχεδὸν ἐλάμβανεν ἐν ὥρᾳ ἀνέσεως εἰς χεῖρας τὴν Ὀκτώηχον πρὸς ἀνάγνωσιν· καὶ οἱ μὲν πολλοὶ οὐδὲν βιβλίον ἀναγινώσκοντες, σὺν τῷ χρόνῳ λητμονοῦσι τὸ παράπαν τὴν ἀνάγνωσιν, ὀλίγοι δὲ τινες ἀνεζήτουν βιβλίον τι καταληπτὸν αὐτοῖς.

Γ'. Ἀλλὰ πῶς ἔμειναν ἡ Ὀκτώηχος καὶ τὸ Ψαλτήριον εἰς χεῖρας διδασκάλων καὶ μαθητῶν ὡς τὰ μόνα ἀναγνωστικὰ βιβλία;

Ὅταν ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανὸς ὁ παρὰβάτης ἔστειλεν εἰς Δελφοὺς, ἵνα συμβουλευθῇ τὸν Ἀπόλλωνα περὶ τῆς μελετωμένης ἐπὶ τὴν Περσίαν στρατείας, ἡ Πυθία ἀπολέσασα μετὰ τῆς εὐτυχίας καὶ δόξης καὶ τὰ λοξὰ λόγια, ἔδωκε πρὸς αὐτὸν τὴν πλήρη μελαγχολίας ἐκείνην ἀπόκρισιν:

Εἶπατε τῷ βασιλεῖ· χαμαὶ πέσε δαίδαλος αὐλά,
οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλὸν, οὐ μάντιδα δάφνην,
οὐ παγὰν λαλέουσιν, ἀπέσβετο καὶ ἄλλον ὕδωρ.

Δὲν προτιθέμεθα ἐνταῦθα νὰ συνθηρνήσωμεν μὲ τὴν Ἱέρειαν τῶν Δελφῶν τὰ δάκρυα τῆς Ἑλλάδος εἶχον ἐξαντληθῇ πολὺ πρότερον ἐπὶ συμφοραῖς σπουδαιοτέραις. Τὸ ἔθνος πρὸ πολλοῦ εἶχε καταπέσει, ἡ δὲ πτώσις τοῦ ἦτο ἀνάλογος τοῦ ὕψους, εἰς ὃ εἶχεν ἀναβιδασθῇ.

Μεταξὺ τῶσων ἄλλων ἀγκυθῶν εἶχον παρέλθει καὶ οἱ γενναῖοι χρόνοι, καθ' οὓς οἱ Ἑλληνόπαιδες ἐμάνθκον γράμματα εἰς τὰ ἀθάνατα τοῦ Ὀμήρου ἔπη· οἱ Ἀλκιβιάδαι μὲ τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς κακίας των ἐξελιπον καὶ οἱ Γραμματοδιδάσκαλοι οἱ μὴ ἔχοντες τὸν Ὅμηρον ἐν τοῖς σχολείοις δὲν ἐφοβοῦντο μὴ ῥαπισθῶσιν ὑπ' αὐτοῦ.

Οἱ μαργαρίται τοῦ παρελθόντος δὲν ᾔσαν πλέον καταληπτοὶ εἰς τὸν Ἑλληνα, οὐδὲ καὶ γνωστοί, τὸ δὲ παρὸν πρὸ πολλοῦ εἶχε παύσει ἀπὸ τοῦ νὰ παράγῃ γενναῖόν τι διὰ τὸν λαὸν ἀνάγνωσμα. Ποῦ καὶ ποῦ ἀνεφαίνετο Πτωχοπρόδρομός τις, ὑπὸ πενιχρὸν ἔνδυμα πενιχρότεραις γράφων ιδέαις. Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις ἐπέσκηψεν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἡ τρομερωτάτη ξενικὴ κατόκτησις.

Μετὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον, ἐρρέθη ὅτι ἡ Ῥωσσία συλλέγεται ἢ ἀπλούστερον συμμαζεύεται εἰς ἑαυτήν. Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος μετὰ τὸ θανάσιμον τραῦμα, ὑπερ ἑλαβε κατὰ κεφαλῆς τὴν 29ην Μαΐου τοῦ 1453,

ἐντρομον ἐσυμμάχεύθη — ποῦ; — εἰς τὸν οἶκον καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν του. Ἐν τῷ ἀποκλεισμῷ αὐτοῦ τούτῳ χρεωστεῖ οὐκ ὀλίγας ἀρετάς, ἐν τῷ στενῷ ἐκείνῳ κύκλῳ φρείσκας καὶ αὐξηθείσας. Ὁ οἰκογενειακὸς καὶ κοινωνικὸς βίος ἐκτῆτατο σπέρματα ἀρετῆς, ἅτινα ἐπιτηδεύως καλλιεργούμενα ἠδύναντό ποτε ν' ἀποτελέσωσι στερεὰ θεμέλια βίου πολιτικοῦ.

Ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἀπορφανισθεὶς ἐντελὲς, ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ πάντων, συνῆλθεν εἰς ἑαυτὸν καὶ ἀπεφάσισεν οὐχὶ ν' αὐτοκτονήσῃ ἀπαρνούμενος θρησκείαν, γλῶσσαν καὶ ἐθνότητα, ἀλλὰ νὰ ζήσῃ ὡς δοῦλος· ναί, νὰ ζήσῃ ὡς δοῦλος αὐτός, ὅπως περασκευάσῃ διὰ τοῦ χρόνου τὴν ἐθνικὴν παλιγγενεσίαν. Ὁ λαὸς εἶχε πίστιν. Εἰς δύο πράγματα ἐπίστευσε πάντοτε, εἰς τὸν Θεὸν τῶν πατέρων του καὶ εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν ἐπιγόνων του.

Τὸ λαμπρὸν παρελθὸν πρὸ πολλοῦ εἰσέθεν εἶχεν ἐπαφήσει ἀμυδροτάτας τινὰς ἀναμνήσεις ἐν τῇ τοῦ λαοῦ μνήμῃ, ζωηρότεραι δὲ ἦσαν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ αἱ θρησκευτικαὶ τοῦ πεποιθήσεως. Ἐκ τῶν δύο δὲ τούτων στοιχείων ὁ λαός, μόνος ἄνευ διδασκάλων, ἐμόρφωσε τότε καὶ τὸ σύστημα τῆς παιδαγωγίας του, σύστημα ἀπλοῦν, ὡς τὸ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐν τῇ ἐποχῇ τῶν ἐπτὰ σοφῶν. Διὰ παροιμιῶν, διὰ διηγήσεων, διὰ ποιημάτων ἀπλῶν μὲν, εἰς τὴν καρδίαν ὅμως εἰσδιδόντων, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐνέπνεον εἰς τὰς ψυχὰς τῶν παιδῶν ἀληθείας ἰδιωτικὰς καὶ κοινωνικὰς ἀρετάς, ὧν βέστις ἦτο ἡ πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβεια καὶ ἡ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ἢ μᾶλλον πρὸς τὸ πάτριον δόγμα εὐσεβεῖς ἀφοσίωσις, ἀφ' ἑτέρου δὲ προσεπάθουν ζωηρὸν πάντοτε καὶ ἀκμαῖον νὰ διατηρῶσι τὸ πρὸς τὸν ἄγριον καὶ ἀπιστον κατὰκτητὴν μῖσος. Οὕτω μεταξὺ πλείστων ἄλλων ἐν ἀξιοσημειώτῳ πρὸς τὸν Ἥλιον ἐπώδῃ, σωζομένη κατὰ τὴν Θράκην καὶ ἐγκρυπταύσῃ ἱσως πολιτικὸν ὑπαινιγμόν, ὁ Ἑλληνόπαις ἔψαλλεν:

Ἥλιέ μου παραῆλθε,
Χρυσό μου καλληκάρι,
Ἐβγάλε τὰ μαῦρά σου
Καὶ βάλε τὰ χρυσᾶ σου!
Ὅβραιόπλα, Τουρκόπλα ἴστην πίσσα κολλημένα
Κ' ἡμεῖς τὰ Χριστιανόπουλα ἴσθον Ἥλιον πυρωμένα.

Αὕτη ἦτο ἡ πραγματικὴ τῶν παιδῶν ἀγωγή κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους· ὅσα δὲ λόγιοι, καὶ ἰδίᾳ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, περὶ παιδῶν ἀγωγῆς ἔγραφον, ταῦτα ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἄγνωστα καὶ ἀπρόσιτα εἰς τὰ στρώματα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Τὸ δὲ σχολεῖον, πᾶράρτημα ὃν κυρίως τῆς Ἐκκλησίας, ὑπηρετεῖ αὐτῇ κατὰ πρῶτον λόγον. Οὕτω λοιπὸν οἱ παῖδες ἐμάνθανον ἀνάγνωσιν ἐν τῇ Ὀκτωήχῳ καὶ τῷ Ψαλτηρίῳ, καὶ τοῖς ἄλλοις βιβλίοις, ὧν ἡ χρῆσις καθημερινὴ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἡμῶν.

Ἐπειδὴ ὅμως τὰ βιβλία, ὅσον ἄψυχα καὶ ἂν ᾖσιν, ἔχουσι πάντοτε καὶ

παιδευτικὴν δύναμιν, τὰ ἀναγνώστικα τεκτα βιβλία δύο τινὰ ἔφερον ἀποτελέσματα εἰς τοὺς πκίδας, ἐδίδασκον τὴν φιλακολουθίαν ἀφ' ἑνός, ἣτις ἐκκαλλιέργει τὸ θρησκευτικὸν συνκίσθημα, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀνέπτυσσον τὴν πρὸς τὴν μουσικὴν τάσιν τοῦ λαοῦ. Τίς ὁμῶν ἀγνοεῖ ὅτι πλεῖστοι τῶν πατέρων καὶ πάπων ἡμῶν ἄσμενοι ἔψαλλον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ; Ὑπὸ πολιτικᾶς δὲ περιστάσεις καταπιεζούσας πάντοθεν πᾶσαν τοῦ πνεύματος ἐξέγερσιν ἢ πρὸς τὴν μουσικὴν αὕτη τάσις δὲν ἦτο ἐπουσιῶδες ἀγαθόν.

Ἀλλὰ τὸ ἀνάγνωσμα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἡ φυλλάδα τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἐμικρύνει τὰς κεκοιμημένας καὶ δυσδιακρίτους ἔτι τάσεις αὐτοῦ. Ὅσον καὶ ἂν διεβλήθη ὁ ἀρχαῖος ἑλληνισμὸς διὰ λόγους θρησκευτικούς, ὁ λαὸς ὁμῶς διετήρει κρυφίως συμπάθειάν τινα πρὸς αὐτόν. Οἱ ζωγράφοι περιελάμβανον ἐν τῷ κύκλῳ τῶν προειπόντων τὴν ἐκ τῆς Παρθένου γέννησιν τοῦ Σωτῆρος τὸν Σωκράτην, τὸν Σοφοκλέα, τὸν Ἀριστοτέλη· οἱ δὲ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ γράφοντες ὀλίγοι δὲν ἐτόλμων μὲν εἰσέτι νὰ ἐξυμνήσωσι τοὺς ἄθλους τῶν Μαραθωνομάχων καὶ Σαλαμινομάχων, ἠδύναντο ὁμῶς νὰ ἱστορήσωσι τὸν μέγαν ἥρωα τῆς ἀρχαιότητος, τὸν δημιουργὸν τῆς ἑλληνικῆς ἐνότητος, τὸν τραπαιζῶχον νικητὴν τῆς βαρβάρου Ἀσίας, καθ' ὅσον μάλιστα δὲν ἦσαν ἠναγκασμένοι ἐν ταῖς θαυμασίαις περὶ αὐτοῦ ἀφηγήσεις νὰ ποιῶνται χρῆσιν τῆς λέξεως Ἑλλήν, ἣτις ἐσήμαινε τὸν εἰδωλολάτρην· ἀφόβως δὲ ἠδύναντο νὰ τὸν ὀνομάζωσι Μακεδόνα· διότι καὶ ὁ ὀρθοδόξοτατος βασιλεὺς Βασίλειος ὁ δημοφιλεὶς καταλιπὼν μνήμην, Μακεδὼν ἐπεκαλεῖτο. Ἐκτὸς τούτων ὁ Ἀλέξανδρος ἦτο βασιλεὺς, ὁ δὲ ἑλληνικὸς λαὸς διὰ μικρῶν αἰώνων εἶχεν ἐξοικειωθῆ πρὸς τὴν βασιλείαν, καὶ μέλλοντα πάλιν βασιλεῖα του προσεδόκα μετὰ πίστεως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀπλήστως ἀνεγίνωσκε τὰ πιθανὰ καὶ ἀπίθανα θαυμάσια κητορθώματα τοῦ μεγάλου Μακεδόνα, καὶ ἐξ ἅπαντος ἐν τῷ βᾶθει τῆς καρδίας αὐτοῦ ἠύχετο, ἵνα ὁ Θεὸς τῶν Χριστιανῶν ἀναστήσῃ νέον τινὰ Ἀλέξανδρον λυτρωτὴν τοῦ λαοῦ του ἐκ τῆς τυραννίας τῶν ἀπίστων.

Ἀλλ' ἡ μικρὰ αὕτη φυλλάδα τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ δι' ἄλλον λανθάνοντα λόγον ἦτο ἀγαπητὴ εἰς τὸν λαόν.

Ἡ ἀνάγνωσις αὐτῆς διήγειρε καὶ ἀκουσίως ἐκεῖνο, ὅπερ ἡ νεωτέρα παιδαγωγικὴ καλεῖ πολυμερὲς ἐνδιαφέρον. Τὸ πνεῦμα τοῦ ἀναγνώστου ἐφέρετο εἰς διαφόρους ἀγνώστους αὐτῷ χώρας, ἀνεγίνωσκε περὶ αὐτῶν καὶ τῶν κατοίκων τέρετα καὶ σημεῖα· τόσῳ τὸ καλλίτερον! Εἰς ταῦτα τέρεται ὁ λαός. Ὁ συγγραφεὺς τῆς φυλλάδας ἦτο Ἡρόδοτος τις ἀρμόζων εἰς τοὺς ἀναγνώστας αὐτοῦ. Οὐδὲ πρὸς τὴν φυσικὴν ἱστορίαν ἔμενεν ὁ ἀναγνώστης ἀδιάφορος· διότι περιγράφονται ἐν αὐτῇ τόσα ζῶα ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐν τῇ θαλάσσῃ τεράστια. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν φυσικὴν ἐκίνει τὸ μικρὸν ἐκεῖνο βιβλίον τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστου· διότι ὁ μέγας Ἀλέξανδρος

καταδυόμενος εἰς τὰ ἄδυτα βόθη τῆς θαλάσσης προεικόνιζεν οὕτως εἰπεῖν εἰς τοὺς ἀναγνώστας τὸν καταδυόμενον κώδωνα, ὡς τὸ πάλαι ὁ μῦθος τοῦ Ἰκάρου προανήγγελλε τὴν τολμηρὰν ἐπιχείρησιν τῶν Μογγολφιέρων.

Ἐκ πάντων δὲ τούτων ἕκαστος βλέπει ὅτι τὸ ἀνάγνωσμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶχε πλεονεκτήματα ἀνώτερα τῶν ἐν τοῖς σχολείοις ἀναγνωστικῶν βιβλίων, ἅτινα ἰδίως ἔνεκα τῆς γλώσσης ἦσαν ὡς σάβιτρον ἀδελφὸν φωνῇ διδοῦσα.

Δ'. Καὶ ὅμως οὐδεὶς τῶν τότε διδασκάλων εἰσήγαγε τὴν φυλλάδα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ὡς ἀναγνωστικὸν βιβλίον εἰς τὸ σχολεῖόν του. Ὅχι διότι ἐπρωτίμων τὰς ἰδίαις των φυλλάδα· τότε ἀκόμη δὲν συνέγραφον ὅλοι διδασκτικὰ βιβλία, ἀλλὰ διότι οὐδεὶς τῶν τότε διδασκάλων ἦτο ἱκανὸς νὰ διαπράξῃ τοιοῦτο τόλμημα, νὰ ῥίψῃ διὰ τινος ὁπῆς ὀλίγας ὥχρας ἀκτῖνας φωτὸς ἐκεῖ, ὅπου ἐφηρμόζετο ὁ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ λόγος «ὅτι ὁ βλέπωντες οὐ βλέπουσι καὶ ἀκούοντες οὐκ ἀκούουσιν οὐδὲ συνιοῦσιν». (Ματθ. 13. 14).

Ἄν ὁ ἀλεξανδρινὸς κανὼν ἐπὶ ζημίᾳ ἔσως τῆς ἑλληνικῆς γραμματολογίης ὥρισε τοὺς μελετητέους Ἕλληνας ποιητὰς καὶ πεζογράφους, ὑπῆρχεν ἐπίσης καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀγραφὸς μὲν, αὐστηρῶς ὅμως τηρούμενος κανὼν, ὁρίζων τὰ ἐν τοῖς σχολείοις ἀναγινωσκόμενα βιβλία. Ἀλλὰ πᾶς περιορισμὸς κωλύει τὴν ἐλευθέραν τοῦ πνεύματος ἀνάπτυξιν.

Ἡ Ὀκτώηχος ὡς βιβλίον ἀναγνωστικὸν ἀντιπροσωπεύει ἐν τῇ ἐποχῇ ἐκείνῃ τὴν στασιμότητα, τὸ πνεῦμα τῶν τότε διδασκάλων, ἐμμενόντων εἰς ὅ, τι παρέλαβον οἱ δὲ ἀναγνώσται τῆς φυλλάδας τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἀντιπροσωπεύουσι τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ, ἀρχομένου νὰ κινήτῃ καὶ ζητοῦντός τι κρεῖττον τοῦ ὑπάρχοντος. Συνήθως δὲ ἡ κίνησις δίδεται ἐκ τῶν κάτω, ἐκ τῶν πολλῶν δι' ὀλίγων περιφρανουμένων μὲν κατ' ἀρχάς, πολλάκις καταδιωκομένων, ἀλλ' ἐπὶ τέλους νικῶντων καὶ ἐπικρατούντων. Καὶ εἰς ἱστορικωτέρους χρόνους ὑπῆρξαν Πανεπιστήμια βεδίζοντα τὴν πεπατημένην ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἔξω δὲ αὐτῶν παρσκευάζοντο μεταβολὰς καὶ πρόοδοι, αἵτινες διὰ μακροῦ πολεμηθεῖσαι, ἐν τέλει ἐγλαθιδρύθησαν ἐπὶ τῶν ἐδρῶν ἐκείνων, ἀφ' ὧν ἐρρίπτοντο τὰ κατ' αὐτῶν βέλη.

Μετὰ μικρὸν χρόνον ἡ φυλλάδα τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου αὕτῃ μὲν, ὡς εἶχε, δὲν εἰσῆλθεν εἰς τὰ σχολεῖα τοῦ λαοῦ, εἰσήγαγεν ὅμως τὴν ἑλληνικὴν Ἱστορίαν, τὴν Γεωγραφίαν καὶ ἄλλα μαθήματα. Καὶ ὁ Μωϋσῆς δὲν εἰσῆλθεν αὐτὸς εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας, ὁ Ἰσραὴλ ὅμως τροπαιοῦχος εἰσῆλασεν εἰς αὐτήν. — Οὕτω μὲν ταῦτα κατὰ τὴν πρό τινων γενεῶν ἐποχὴν.

Ε'. Ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ τώρα ἐν τοῖς σχολείοις Ὀκτώηχοι καὶ Ψαλτήρια. Μὴ ὑπολάβητε δὲ ὅτι ἐννοῶ τὰ λεγόμενα γραμματοδιδασκαλεῖα. Ὅχι· ὑπάρχει ἡ Ὀκτώηχος ἐν ἑλληνικοῖς σχολείοις, ἐν γυμνασίοις καὶ νῦν τὸν Δίον ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ αὐτῷ. Διότι μεταβάλλονται εἰς Ὀκτώηχον καὶ

ὁ γλαφυρὸς Ξενοφῶν, καὶ ὁ δαιμόνιος Δημοσθένης, καὶ ὁ θεὸς Πλάτων, καὶ ὁ θκυράσιος Ὅμηρος καὶ πάντες οἱ διδασκόμενοι συγγραφεῖς, ὅταν διδάσκωνται οὕτως, ὥστε οἱ μαθηταὶ ἀποροῦντες τῶν σχολείων, πρῶτον ἔργον ἔχουσι ν' ἀπολακτίσωσιν αὐτούς.

Καὶ δυστυχῶς δὲν ἀποκομίζουσιν ἐκ τῶν σχολείων οἱ νέοι μόνον πρὸς τὰ ἀριστουργήματα τῶν προγόνων ἡμῶν ἀποστροφὴν ἢ ὀλιγωρίαν, ἀλλὰ συνήθως καὶ πρὸς πᾶσαν σπουδαίαν καὶ ὕγιαν μελέτην. Οὐτε τὴν πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὴν σπουδὴν αὐτῆς ἀγάπην βλέπομεν, οὐτε τὴν πρὸς ἱστορικάς καὶ γεωγραφικάς μελέτας κλίσιν, οὐτε τὸν πρὸς τὰς ἀρχαιότητας σεβασμόν, οὐτε τὴν τάσιν ἐκείνην πρὸς τὰς ἐκδρομὰς καὶ τὰς ἐπιστημονικάς ἐρεῦνας καὶ ἀναζητήσεις, ἐφ' αἷς ἐναδρύνεται ὁ καθ' ἡμᾶς αἰὼν. Ὑπὸ τὴν ἐποψὴν ταύτην ἡ παιδεία δὲν ἐπέδρασεν οὐτε εἰς τὴν γεωργίαν οὐτε εἰς τὴν κτηνοτροφίαν, οὐτε εἰς τὰς τέχνας οὐτε εἰς τὴν ναυτιλίαν, οὐτε εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν τελειοποίησιν τῶν παραδόσεων τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου· ἔτι δὲ ψυχρότεροι καὶ σκαρότεροι παρίστανται οἱ παῖδες ἡμῶν πρὸς τὰ τεχνικὰ μαθήματα· ἡ ἰχθυογραφία, ἡ μουσικὴ καὶ αὐτὴ ἡ γυμναστικὴ οὐδεμίαν εἰσέτι σπουδαίαν κατὰκτητὴν ἐποίησαν εἰς τὰς καρδίαις τῶν ἡμετέρων νέων. Καὶ ἐν αὐταῖς δὲ ταῖς Ἀθήναις περικυκλοῦμεν εἰσέτι ἀποθαυμάζοντες ἢ καὶ μυκτηρίζοντες ἀλλοδαπὸν περιηγητὴν ἰχθυογραφῶντα τὸ Θησεῖον ἢ ἀντιγράφοντα ἐπιγραφὴν τινὰ. Δὲν ἀγνοῶ βεβαίως ὅτι ὑπάρχουσιν ἱκαναὶ ἐξαιρέσεις ἐν ταῖς τάξεσι τῶν νέων καὶ τῶν δύο φύλων· εὐκτέον ὅμως ἤθελεν εἶναι ἡ ἐξαιρέσις ν' ἀποτελῇ τὸν κανόνα.

Ἔργον τῆς ἀγωγῆς, ἥς μέρος καὶ μέσον ἡ διδασκαλία, εἶναι ν' ἀπεργάζεται ὡς οἶόν τε τελείους κατ' ἀρετὴν καὶ ἀνθρώπους. Τοιαύτην ἀγωγὴν τῶν παιδῶν μετήρχοντο οἱ πρόγονοι ἡμῶν, τοιαύτην ἐφκρμόζουσι τὰ καθ' ἡμᾶς ἀληθῶς πεπολιτισμένα ἔθνη, πολλὰ διδασκόμενα παρὰ τῶν ἡμετέρων προγόνων, οὓς φιλοτίμως μιμοῦνται, κατ' ἐξοχὴν οἱ Γερμανοὶ καὶ οἱ Ἀγγλοι.

Ἔνεκα δὲ τῆς περὶ τὴν ἀγωγὴν ἀτελείας ἡμῶν ταύτης πολὺ καὶ κατὰ πολλὰ ἀπολειπόμεθα τῶν πεπολιτισμένων τῆς Εὐρώπης λαῶν. Καὶ λαλοῦσι μὲν πολλοὶ καὶ πολλὰ καθ' ὁδὸν καὶ ἐν ταῖς οἰκοῖς γαλλιστί, προτιμῶντες, φαίνεται, νὰ νομίζωνται μᾶλλον Γάλλοι. Τὸ γαλλιστί ὅμως λαλεῖν καὶ ἡ λοιπὴ ἐπιπολασίαν καὶ ὀθνεῖαν τρόπων ἀπομίμησης τόσον συμβάλλεται εἰς πραγματικὴν τινὰ μεταβολὴν τῶν ἀπομιμωμένων, ὅσον τὰ πτερὰ τῆς περιστερᾶς ἤλλαζεν τὴν φύσιν τοῦ κολοιοῦ.

Ἡ ἀγωγὴ ἡμῶν εἶναι ἀτελεστάτη πρὸ πάντων δὲ ἡμιστὰ ἐθνικῇ. Ὁρθότερον ἴσως πρόπει νὰ εἴπῃ τις, ὅτι ἡ μὲν διδασκαλία εἶναι ἀτελής καὶ μονομερής, ἀγωγὴ δὲ οὐδεμίᾳ γίνεται. Ἀλλὰ τοιαύτη τῶν παιδῶν ἀνατροφή ἐν μὲν ταῖς πόλεσι παραδίδει αὐτοὺς εἰς διαφθοράν, ἐν δὲ ταῖς χωρίοις καὶ ταῖς κώμαις τῆς Ἑλλάδος δικιωνίζει τὴν ἀγροικίαν· οὕτω δὲ τὸ ὅλον ἔθνος ἀδικεῖται καὶ ἀπισθοδρομεῖ.

Ὁ Ἕλλην διδάσκαλος καὶ ὁ ἱερεὺς προσήνεγκον μεγάλας εἰς τὸ ἔθνος ὑπηρεσίας ἐν τοῖς δεινοτάτοις τῆς πατρίδος καιροῖς· τοῦτο οἱ πάντες ὁμολογοῦσιν, ἀποδίδοντες ὀφειλόμενον εὐγνωμοσύνης φόρον. Ἐὰν δὲ ἐν ταῖς καθ' ἡμᾶς καιροῖς τὸ σχολεῖον, ὡς καὶ ἡ ἐκκλησία, δὲν ἀνταποκρίνηται εἰς τὰς προσδοκίας καὶ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἔθνους, οὐδεμία μομφὴ ἐπὶ τούτῳ εἶναι δίκαιον νὰ ἐπιβαρύνῃ τὸν διδάσκαλον.

Ἡ τῶν ἡμετέρων σχολείων ὁσημέραι ἐπὶ μᾶλλον ἐπικισθητὴ γινομένη ἀτέλεια εἶναι κατὰ μέγα μέρος ἀποτέλεσμα τῆς ἀτελοῦς προπαρασκευῆς τῶν ἐν αὐτοῖς διδασκόντων, οὐχὶ δὲ ἐλλείψεως ζήλου, φιλοπατρίας καὶ φιλοπονίας αὐτῶν. Διὰ τοῦτο μέγα μὲν ἀγαθὸν καὶ ἐπιβάλλουσα ἀνάγκη εἶναι ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν σχολείων· πολλῷ ὁμῶς ἀναγκαιοτέρη εἶναι ἡ σπουδαία μέριμνα περὶ ἀληθοῦς βελτιώσεως τῆς ἐν αὐτοῖς διδασκαλίας καὶ παιδαγωγήσεως.

Ἡ ἐξάσκησις παντὸς ἐπαγγέλματος προϋποθέτει δύο ἀπκραιτῆτους ὅρους, τοῦτ' ἐστὶ τὴν θεωρητικὴν καὶ τὴν πρακτικὴν προπαρασκευήν. Ἐκ τέρους τούτων τῆς ἐτέρας στερουμένη ἀτελὴ ἀπεργάζεται τὴν μέλλοντα νὰ μετέλθῃ τὸ ἐπάγγελμα. Ὅσον δὲ ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς εἶναι ὑψηλότερος, τόσον ἡ κατ' ἄμφω μόρφωσις εἶναι μᾶλλον ἀπκραιτήτος.

Εἶναι δὲ ἄπορον πῶς παρ' ἡμῖν ἡ πρόδηλος αὕτη ἀλήθεια παρημελήθη διὰ τὸν διδασκαλικὸν κλάδον· καὶ ἐνῷ οἱ τε ἱατροὶ καὶ οἱ τῆς θέμιδος λειτουργοὶ ὑποβάλλονται εἰς πρακτικὰς δοκιμασίας, διὰ τὴν ἐξάσκησιν τοῦ διδασκαλικοῦ ἔργου, τὰ μάλιστα πρακτικοῦ, ἐθεωρήθη ἱκανὴ ἐγγύησις ἡ προσκωγὴ πτυχίου μόνον θεωρητικῶν ἐξετάσεων. Ἐκαστος βεβαίως ἐννοεῖ, ὅτι, ἵνα τις μεταδώσῃ εἰς παῖδας σειρὰν συστηματικῶν γνώσεων δὲν ἀρκεῖ μόνον νὰ κατέχῃ αὐτὸς τὰς γνώσεις ταύτας ἐν μείζονι βεβαίως μέτρῳ, δὲν ἀρκεῖ μόνον νὰ ἔχῃ διδαχθῇ τὴν διδακτικὴν μέθοδον, ἀλλ' εἶναι ἀνάγκη καὶ ν' ἀσκηθῇ ἐπαρκῶς εἰς τὴν ἐφαρμογὴν διὰ πράξεως. Σήμερον τὰ προγράμματα τῶν διδασκομένων ἐν τοῖς ἐκπαιδευτηρίοις μαθημάτων εἶναι τόσον ἐξωγκωμένα, ὥστε, ἐὰν μὴ ἔρχηται ἀρωγὸς μεθοδικὴ διδασκαλία, οὐ μόνον οὐδεμία ὠφέλεια προσδοκᾶται ἐξ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ βλάβη μεγίστη σωματικὴ καὶ πνευματικὴ ἀπειλεῖ τὴν σπουδάζουσαν νεότητα.

Καὶ ὅταν δὲ συχνὴ παρίσταται ἡ ἀνάγκη τῆς κατ' οἶκον προγυμνάσεως τῶν μαθητῶν, τοῦτο συνήθως μαρτυρεῖ ἐλλείψιν μεθοδικῆς διδασκαλίας ἐν τῷ σχολείῳ. Ἀλλ' ὑπάρχει καὶ τι πλεον τοῦτου. Ἡ διδασκαλία δὲν ἔχει μόνον σκοπὸν τὴν μετάγγισιν γνώσεών τινων εἰς τὰς κεφαλὰς τῶν παίδων· ἀλλ' εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων μέσων, δι' ἧς ἐπιδιώκεται καὶ τελειοῦται ἡ τῶν νέων ἠθικὴ διάπλασις. Ἐκεῖνοι λοιπόν, εἰς οὓς ἡ πολιτεία μέλλει ν' ἀναθέσῃ τὴν τῶν νέων παιδείαν, ὀφείλουσι κεκτημένοι τὰς ἀναγκαίαις γνώσεις, παρσκευασμένοι διὰ τῆς δεούσης ἀσκήσεως εἰς τὸ

μεθοδικῶς διδάσκειν, πλήρεις ἀγάπης πρὸς τὸ ἐπ' ἀγγέλλειν καὶ πατρικῆς στοργῆς πρὸς τοὺς παῖδας καὶ τὴν κοινωνίαν, νὰ εἶναι θεωρητικῶς τε καὶ πρακτικῶς κατ' ἡρτισμένοι ἐν τῇ παιδαγωγικῇ.

Ὁ δὲ παιδαγωγικὸς κατ' ἡρτισμὸς τῶν μελλόντων διδασκάλων τοῦ ἔθνους ἡμῶν μάλιστα εἶναι ἀπαραίτητος ἕνεκα τῆς μακρᾶς δουλείας, ἣτις διαφθείρει τὸ ἦθος καὶ τοὺς χαρακτῆρας. Ἀστεῖον ὅμως εἶναι ὅτι πρὸ τινος ἀνεγνωρίσθη ἡ παιδαγωγικὴ ὡς ἀναγκαία εἰς μόνους τοὺς δημοδιδασκάλους. Τί δ' ἐκ τούτου συμβαίνει; Οἱ μαθηταὶ παρατηροῦντες ὅτι ἐν τῇ μέσῃ καὶ ἀνωτέρᾳ παιδεύσει οὐδεμίαν σχεδὸν φροντίδα λαμβάνεται περὶ τῆς συστηματικῆς ἠθικῆς ἀγωγῆς αὐτῶν σχηματίζουν τὴν ὀλεθρίαν πεποίθησιν ὅτι ὅλον τῆς ἀγωγῆς ἐκεῖνο τὸ ἔργον ἦτο παιδαριῶδες τι κατασκευασμα, ἀνάξιον πλέον ν' ἀπασχολῇ μαθητὰς ἐλληνικῶν σχολείων καὶ γυμνασίων.

Ἐνεκα δὲ τῶν οὐσιωδῶν τούτων ἐλλείψεων ἐν τῇ προπαρασκευῇ τῶν διδασκάλων ὁ νεαρὸς φιλόλογος διοριζόμενος ἐν ἐλληνικῷ σχολείῳ ἢ γυμνασίῳ, πρώτην φορὰν περυστάμενος ἐνώπιον ζωηρῶν νέων, οὐδέποτε σχεδὸν οὐδὲν ἀκούσας περὶ διδακτικῆς τέχνης καὶ σχολικῆς ἀγωγῆς, οὐδ' ἀπαξ ἰδὼν διεξαγομένην ὑποδειγματικὴν διδασκαλίαν ὑπὸ τοῦ ἀρμοδίου καθηγήτου πρὸς δδηγίαν του, ἀπορεῖ πόθεν ν' ἀρχίστῃ καὶ πῶς νὰ τελειώσῃ.

Τέλος δέ, μετὰ πολλὰς ἀγωνίας καὶ δοκιμὰς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀτυχεῖς, καθ' ἃς διδάσκεται νὰ ξυραφίῃ τὸ δὴ λεγόμενον εἰς τῶν μαθητῶν του τὰς κεφαλὰς, ἀναγκάζεται ν' ἀναπολήσῃ τὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας τοῦ ἀρχαίου ἐν τῷ ἐλληνικῷ σχολείῳ ἢ τῷ γυμνασίῳ διδασκάλου του καὶ νὰ διδάσκῃ κατ' ἐκεῖνον· ἀλλ' ἵνα φαίνεται σοφώτερος ἐκεῖνου καὶ νεωτερίζων, κενόνοι ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐκ τῶν πανεπιστημιακῶν τοῦ σημειώσεων εἰς τὰς κεφαλὰς τῶν ἀθώων μαθητῶν του σπανιστητάς τινας καὶ γνώμας καινοφανεστέρας, καὶ ἐν τούτῳ συνήθως συνίσταται ἡ συνεισφορὰ τοῦ νεωτέρου εἰς τὰς ἐργασίας τῶν πρὸ αὐτοῦ. Περὶ δὲ ἠθικῆς ἀγωγῆς τῶν μαθητῶν συνήθως φρονεῖ ὅτι αὕτη διαφεύγει τὴν ἀρμοδιότητά του! τινὲς δὲ αὐτῶν τούτων ἕνεκα εὐχερῶς τὰ πάντα τολμῶσι καὶ ἀναδέχονται· διότι «ἀμυθία μὲν θράσος, λογισμὸς δὲ ὄκνον φέρει».

Δὲν ἀγνοεῖτε, βεβαίως, ὅτι ἡ ἐνταῦθα ὑποδεικνυομένη προπαρασκευὴ τῶν μελλόντων διδασκάλων γίνεται ἐν πᾶσι σχεδὸν τοῖς Πανεπιστημίοις τῆς Γερμανίας· ἔχουσι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τὰ λεγόμενα φροντιστήρια, ἐξακολουθεῖ δὲ ἐπὶ τινα χρόνον καὶ μετὰ τὰς διδακτορικὰς ἐξετάσεις.

Διὰ δὲ τοὺς Ἕλληνας διδασκάλους ἔχοντας ἀποστολὴν ὑψηλοτέραν ἀλλὰ καὶ δυσχερεστέραν ἢ τοιαύτη προπαρασκευὴ εἶναι, ὡς εἶπον, ἀναγκαιοτέρα ἢ εἰς τοὺς Εὐρωπαίους, τὸ μὲν, διότι ἡ κατάστασις τοῦ ἡμετέρου λαοῦ ἀπαιτεῖ πρὸ πάντων παιδαγωγικὴν τῶν νέων μόρφωσιν, τὸ δέ, διότι πλεῖστοι τῶν διδασκάλων προσκκοῦνται, ὅπως διδάξωσιν εἰς τὸ

δοῦλον ἔτι γένος, ἔνθα δὲν εἶναι βεβαίως μόνον αὐτῷ ἔργον ἢ ζηρὰ με-
τάδοσις γραμματικῶν καὶ ὀλίγων ἄλλων τετριμμένων γνώσεων.

Ἡ τελευταία δὲ αὕτη τοῦ Ἑλληνος διδασκάλου κλήσις ὑπηγόρευεν ἡμῖν
καὶ ἄλλην ἔτι, ὅπως ἰδιαιτέραν καὶ κατηχητικὴν οὕτως εἰπεῖν, προπαρα-
σκευὴν αὐτοῦ ἦτις (εἰρήσθω ἐν παρόδῳ) καὶ εἰς τοὺς προξενικοὺς τῆς Ἑλ-
λάδος ὑπαλλήλους ἐφαρμοζομένη λυσιτελεστάτη ἤθελεν ἀποβίνει εἰς τὰ
ἐθνικὰ συμφέροντα.

Διὰ τοιαύτης δὲ προπαρασκευῆς ἴσως ἡ θέσις τοῦ ἑλληνισμοῦ ἤθελεν
εἶναι διάφορος τῆς παρούσης κατὰ τὴν Ἀνατολήν, οὐδὲ ἤθελον ἀκούεσθαι
κραυγαὶ ὀδύνης καὶ ἀπελπισμοῦ ὅτε μὲν ἐκ Θράκης, ὅτε δὲ ἐκ Μακεδο-
νίας καὶ ἄλλοτε ἐξ Ἡπείρου εἰς τὴν ἐμφάνισιν ἐνὸς Βουλγάρου ἢ Ῥωμού-
νου, ἢ Αὐστριακοῦ, ἢ Ἰταλοῦ ἀποστόλου.

Οὕτως εἰργάσθησαν καὶ ἐργάζονται οἱ λαοὶ οἱ σπουδαίως καὶ μετὰ σχε-
δίου ἐπιδιώκοντες τὴν προγυμναστικὴν μεγάλου σκοποῦ, ἰερὰς ἰδέας, καὶ
δαπανῶσι μὲν ἀφειδῶς, ἀλλ' ἐν δέοντι καὶ λογιζομένως καὶ μετὰ βε-
βαιότητος, ὅτι αἱ δαπάναι καὶ αἱ ἐνέργειαι δὲν θ' ἀποβῶσιν ἄγονοι. Ἡμεῖς
δὲ πολλάκις νομίζομεν ὅτι ἐξεπληρώσαμεν τὸ καθῆκον ἡμῶν ἐν πάσῃ αὐ-
στηρότητι, ἀφοῦ διαθέσωμεν ὅπωςδὴποτε ὀρισμένον τι χρηματικὸν ποσόν·
εἴτα ἡσυχάζομεν, καί, ὅταν μετὰ τινα καιρὸν παρουσιασθῇ ἡ ἀποτυχία
τῆς ἐργασίας ἡμῶν, τότε μεμψιμοιροῦμεν! Ἐάν δὲ ἀποτυγχάνωσιν ἐνέρ-
γεια καὶ θυσίαι ὑπὸ τὰ βλέμματα ἡμῶν γινόμεναι, ὡς π.χ. αἱ περὶ ἐθνι-
κοῦ θεάτρου, τί δύναται τις νὰ προσδοκᾷ περὶ τῶν πορρωτέρω γινομένων;
—Τίς δὲ ἡ αἰτία; —Τὸ ὅτι ἀπαράσκευοι καὶ ἀσύντακτοι, ἄνευ σχεδίου
καὶ ἐπιμονῆς καὶ ἄνευ καταλλήλων ὀργάνων καταρχόμεθα ἔργων σπου-
δαιοτάτων καὶ ὑψίστων τοῦ ἔθνους συμφερόντων.

Ἡ φορὰ τοῦ λόγου φαίνεται ὅτι ἀπεμάκρυνεν ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ θέματος·
νομίζω ὅμως ὅτι δὲν ἀπεπλανήθημεν εἰς χώρας ξένας· τούναντίον πάντα
ταῦτα ἀποδεικνύουσιν ὅτι τὸ σχολεῖον εἰς οὐδὲν ὠφελεῖ, εἴαν δὲν εἶναι
ὁποῖον πρέπει νὰ ᾖ.

Τὰ σχολεῖα πρέπει νὰ παρασκευάζωσι πολίτας ὑγιεῖς τὸ πνεῦμα, τὸ
ἦθος καὶ τὸ σῶμα, οὐχὶ δὲ ἡμιμαθεῖς καὶ μαλθακοὺς νεανίσκους, νὰ ἐμ-
πνέωσιν εἰς τοὺς μαθητὰς φρόνημα εὐγενές καὶ ἰδεῶδες πρότυπον ἠθικῆς
τελειότητος, οὐχὶ δὲ εἰρωνίαν μὲν πρὸς πᾶν ὅ,τι ἀληθές, καλὸν καὶ ἀγα-
θόν, ἀφοσίωσιν δὲ πρὸς τὴν ὑλοφροσύνην, τὸ κέρδος καὶ τὴν ἀπόλαυσιν.
Τὰ σχολεῖα πρέπει νὰ παρασκευάζωσι μητέρας εὐσεβεῖς, φιλοπόνους, φύ-
λακας τῶν πατέρων ἀρετῶν, οὐχὶ δὲ ν' ἀπεργάζωνται ἀναιμικά, ὠχρὰ
καὶ ὑπερευκίσθητα κοράσια καὶ γυναῖκας διαστρεφούσας τὰς ὁδοὺς.

Τὸ ἔθνος ἡμῶν σχετικῶς πρὸς τοὺς ἄλλους λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς καθὼς
καὶ πρὸς τοὺς ἐπιχειροῦντας πολιτικοὺς ἐν αὐτῇ προσηλυτισμοὺς ἔχει τὰ
πλεῖστα σχολεῖα ἀπὸ μακροῦ ἤδη χρόνου, καὶ ὅμως μεγίστας ὑπέστημεν

οὐχὶ μόνον ἐθνικὰς ταπεινώσεις ἀλλὰ πραγματικὰς ἀπωλείας. Ἄς ρίψωμεν ἐν βλέμμα ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου.

Ὁ ἑλληνισμὸς πρὸ πολλοῦ ἤδη ὑπεχώρησεν ἀπὸ τῶν πέραν τοῦ Ἰστροῦ χωρῶν, ἀφῆσας ὀπισθέν του μῖσος ζωνρὸν καθ' ἡμῶν καὶ ἀκμαίης ἄλλοτε ἀποικίας, τὰς μὲν ἄρδην ἐξαφανισθείσας τὰς δὲ πολλὰχὼς ἐπιδουλευμένους. Νεωστὶ ἐσαρώθη ὁ ἡμέτερος ἐθνισμὸς ἐκ τῆς μεταξὺ τοῦ Ἰστροῦ καὶ τοῦ Αἴμου ἀξένου χώρας, καὶ ἐγκατέλειπεν εἰς ἄλλοφύλους γνησιωτάτας παρὰ τὸν Εὐξείνιον πόντον Ἑλληνίδας πόλεις καὶ κώμας, καὶ ταῦτα ἄνευ καὶ ἐνδείξεως μεγάλης τινὸς ἀθυρίας ἡμῶν ἐπὶ τούτοις, ἐνῷ ἡ Ἰταλίη φέρ' εἰπεῖν τοσοῦτον ποιεῖ πύτταγον καὶ διὰ μικρὰν γωνίαν ὑπολειπομένην εἰς ξέναις χεῖρας. Τοιαύτη ὅμως ἀναλγησία τῶν ἐθνῶν ἰσοδυναμεῖ μὲ θάνατον. Ἀλλὰ μὴ ἐστῆθημεν ἐπὶ τοῦ Αἴμου; Ὅχι, δυστυχῶς. Παρεβιάσθη καὶ ὁ φραγμὸς ἐκεῖνος· ἡ δὲ ἄχρους καὶ διεθνὴς Ῥωμυλία παντὸς ἄλλου ἔξει ἢ ἑλληνισμοῦ, καίπερ ἐν τῇ σφαίρᾳ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν περιλαμβανομένη. Καὶ ἤδη οἱ ἐχθροὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἔστησαν τὰς καταχθονίους ἐλεπόλεις αὐτῶν ἐγγύτατα τῶν ἡμετέρων ὁρίων, ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Ἡπείρῳ!

Αἱ μεγάλας αὗται ἐθνικαὶ συμφοραὶ μαρτυροῦσιν ὅτι-οὔτε πρὸς περιφρούρησιν καὶ σωτηρίαν τῆς ἐκκεναιότητος τοῦ ἔθνους, οὔτε πρὸς πολιτικὴν ἀνατροφὴν αὐτοῦ ἀρκεῖ ἡ ἰδρυσις ἀπλῶς σχολείων.

Καρμύσκοντες τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὰς πραγματικὰς ἀνάγκας τοῦ ἔθνους καὶ ἀποστρέφοντες τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἀπὸ τῆς μελέτης τῆς καταστάσεως αὐτοῦ, μεγίστην ἐπεδειξάμεθα τάσιν πρὸς ἀπομίμησιν τῶν ἀλλοτρίων.

Βεβχίως ἡ μίμησις δὲν εἶναι κακὴ, ὅταν τις ζητῇ νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς πείρας καὶ τῶν φώτων τῶν ἄλλων, εἶναι ὅμως κατωφέρεια ἐπικίνδυνος, καὶ πολλάκις, ὅταν γένηται κλίσις, φέρεται πρὸς τὰ ἐπουσιώδη καὶ δὴ καὶ πρὸς ἐπιδολαβέστατα. Ὁ δὲ μέγας Περικλῆς μεθ' ὑπερηφανείας ἔλεγε: «Χρώμεθα πολιτείας... πρᾶδειγμα μᾶλλον αὐτοὶ ὄντες τινὶ ἢ μιμούμενοι ἑτέρους». Ἐπὶ μακρὸν χρόνον πλεῖστα ἐγράφοντο ἐν τῷ ἡμετέρῳ τύπῳ μετὰ νεανικωτέρου ζήλου περὶ τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος τῶν Ἀγγλῶν πρὸ πάντων, ὡς εἰ ἤρκει εἰς χάριτος καὶ διηκριβωμέναι θεωρεῖαι νὰ μετενέγκωσιν εἰς χώραν τινὰ τὸ ἄριστον πολίτευμα περὶ τῆς βίσεως ὅμως τοῦ πολιτεύματος τούτου, ἥτοι τῆς τοῦ λαοῦ ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς μορφώσεως οὐδὲν σχεδὸν ἐγίνετο. Οὐδὲν σχεδὸν ἐγράφετο πρὸς γνῶσιν τοῦ λαοῦ καὶ τῶν κυβερνητῶν αὐτοῦ περὶ τῶν πολυτίμων καὶ πατριωτικῶν ἐργασιῶν, ἃς ἄνδρες σοφώτατοι, ποιηταί, συγγραφεῖς, καλλιτέχναι, κατέβαλλον κατὰ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος ἐν Γερμανίᾳ, Ἑλβετίᾳ, Ἰταλίᾳ, Ἀγγλίᾳ ὑπὲρ ἐθνικῆς τῶν πολιτῶν μορφώσεως. Ἡ τοῦ λαοῦ ἀνατροφή δὲν ἐγένετο παρ' ἡμῖν διαρκῶς ἀντικείμενον σπουδαίας μελέτης καὶ ἐμβριθοῦς ἐργασίας. Πολλά-

κίς δὲ καλή τις ἀρχὴ γινομένη τάχιστα ἐλησμονεῖτο καὶ διεκρίπτετο, ἀλλὰ καὶ εἴ τι καλὸν ἐνομοθετεῖτο, δυστυχῶς παρ' ἡμῶν μέγα ἐστίριται χάσμα μεταξὺ τῶν ἐν τῷ χάρτῃ γεγραμμένων καὶ τῶν ἔργῳ γινομένων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ στατιστικὴ ἄλλων ἐθνῶν ἐδείκνυσεν αὐξήσιν τῶν σχολείων, κατὰ μίμησιν κυζάνομεν καὶ ἡμεῖς τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν· ἀλλὰ περὶ τῆς ποιότητος αὐτῶν, περὶ τῶν μέσων τῆς προόδου καὶ τῆς βελτιώσεως οὐδὲν γενναῖον οὔτε ἐβουλεύθημεν οὔτε ἐπράξαμεν. Τοσούτῃ μάλιστα ἦτο ἡ περὶ τούτου ἀδιαφορία ἡμῶν, ὥστε οὐδὲ παρατηροῦμεν ὅτι οἱ ἄλλοι λαοὶ δὲν περιορίζοντο μόνον εἰς τὸν πολλαπλασιασμὸν ἐλληνικῶν σχολείων καὶ γυμνασίων, ἀλλὰ καὶ γεωργικάς καὶ τεχνολογικάς καὶ ἐμπορικὰς σχολὰς συνιστῶσι πρὸς θεραπείαν τῶν ποικίλων τοῦ λαοῦ ἀναγκῶν. Ἡ Βουλγαρία πρὸ τεσσάρων ἐτῶν αὐτόνομος γενομένη συνέστησε διδασκαλεῖον ἐν Θεσσαλονίκῃ καθ' ὃν καιρὸν τὸ πρὸ ὀλίγου συσταθὲν ἐκεῖ ἡμέτερον ἐκλείετο! Ἀλλὰ διὰ τὴν ἐθνικὴν τοῦ λαοῦ μόρφωσιν δὲν ἀρκοῦσι μόνον σχολεῖν. Παιημάτια κατὰλλήλα, παρχματεῖται περὶ τῶν ἐθνικῶν χωρῶν μετὰ στατιστικῶν ἀληθειῶν, ἐρτάει καὶ πανηγύρεις οὐχὶ βεβχίως φαληρικαί, εἰκόνας ἐκ τοῦ ἐθνικοῦ βίου, εἰκόνας δυνάμεναι καὶ εἰς τὴν καλύψαν τοῦ τελευταίου χωρικοῦ νὰ εἰσαγάγῃσι ζωσαν τὴν ἱστορίαν τοῦ ἔθνους, ἀσκήσεις γυμναστικάς, ὧν τὰ σπέρματα ὑπάρχουσιν εὐτυχῶς παρὰ τῷ λαῷ ἡμῶν, πάντα ταῦτα τελεσφορώτατα συντελοῦσιν εἰς ὑγιᾶ ἠθικὴν καὶ ἐθνικὴν μόρφωσιν τοῦ ἔθνους καὶ προφυλάττουσιν ἐξ ἴσου ἀπὸ τε τῆς σκαιότητος καὶ ἀπὸ τῆς μὲλθικότητος. Γερμανὸς ποιητὴς ἐποίησεν ὀλίγους στίχους γλαφυροῦς δι' ἕκαστον ποταμὸν τῆς Γερμανίας· διὰ τοῦ δημῶδους δὲ τούτου τρόπου κατέστησεν οὐ μόνον γνωστὴν ἀλλὰ καὶ ἀγαπητὴν τὴν μεγάλην πατρίδα του εἰς τοὺς ἀναγνώστας τῶν στίχων του, ὅπερ δωδεκάς ἡρῶν γεωγραφικῶν δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ. Ἄλλοι τινὲς ἐποφθαλμιῶντες εἰς ἡμετέρας χώρας, ἐπλήρωσαν ἐσχάτως Θράκην καὶ Μκεδονίαν εἰκόνων, οὐχὶ πλέον ἀγίων, ὡς ἄλλοτε, ἀλλ' εἰκόνων ἱστορικῶν, αἵτινες ὁμῶς δυστυχῶς οὐδὲν κοινὸν ἔχουσιν πρὸς τὰς ἡμετέρας ἐθνικὰς παραδόσεις, εἶναι προωρισμέναι νὰ ὑπηρετήσωσι ξένους σκοπούς!

Γ'. Ἐνῷ δὲ ἡ δικτώηχος ὑπὸ ἄλλην μορφήν κατὰ μέγα μέρος ἐξακολουθεῖ ἐπικρατοῦσα ἐν τῷ σχολείῳ, δυστυχῶς δὲν ἐφάνησεν πολλοὶ καλοὶ ἀντικαταστάται καὶ διάδοχοι τῆς φυλλάδας τοῦ μ. Ἀλεξάνδρου. Τούτου δ' ἔνεκα ὁ ἐλληνικὸς λαὸς ὀλίγον ἀνγκινώσκει καί, ὅπερ χεῖρον, οὐχὶ τὰ μάλιστα ἀναγνώσεως ἀξία βιβλία. Καὶ διὰ τὴν ἑλλειψιν δὲ ταύτην δὲν πταίει καθ' ὅλα ὁ λαός. Οὐ μόνον ἀφθονία καλῶν βιβλίων δὲν ὑπάρχει παρ' ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ εἰς τῶν ὀλίγων τοιούτων τὴν κοινοτέραν διάδοσιν ἐλλείπουσι παρ' ἡμῖν αἱ ἀλλαχοῦ μέγισται εὐκολίαι. Ἡ εὐκολία αὕτη θὰ παρείχετο ἴσως διὰ τῆς ἰδρύσεως συνδέσμου τινὸς τῶν βιβλιοπωλῶν καθ' ὅλον τὸ Κράτος καὶ διὰ συστάσεως βιβλιοπωλείων εἰς ὅσον οἶόν τε πλεῖστα κέν-

τρον. Ἀλλὰ νῦν ἡ πρωτεύουσα ἀδικεῖ τὰς ἐπικρατίας, ὧν τὰ ὀλίγα βιβλιοπωλεῖα σχεδὸν μόνον τὰ λεγόμενα διδασκτικὰ βιβλία ἐκ τυποκλοπίας συνήθως προσερχόμενα παρέχουσι. Φαίνεται ὁμῶς ἔτι καὶ τοῦ λαοῦ αἱ παροῦσαι τάσεις ὀλιστικώτεραι γενόμεναι ἀποτρέπουσιν αὐτὸν πάσης σχεδὸν πνευματικωτέρας ἐνασχολήσεως καὶ ἀπολαύσεως. Καὶ αὕτη δὲ ἡ σπανία καὶ ἐπιπόλαιος ἀνάγνωσις γίνεται ἐν τοῖς καφενείοις καὶ οὐχὶ περὶ τὴν οἰκιακὴν ἐστίαν, ὥς ἐν γένει ὁ τόσα τερψίθυμον θέλητρον ἔχων οἰκογενειακὸς βίος ὑποχωρεῖ ὀττημέραι εἰς τὸν δημόσιον καὶ ἀγοραῖον. Τὸ δὲ ὥρατον φύλον τέρπεται εἰς μυθιστορίας.

Καθαρωτάτη πηγὴ ἠθικῆς τοῦ λαοῦ μορφώσεως θεωρεῖται ἡ ἐπίσκεψις μουσείων καὶ συλλογῶν. Αἱ Ἀθηναὶ νῦν κατέχουσι πολυτίμους τοιαύτους θησαυρούς· ἀλλὰ πόσοι εἶναι οἱ ἐπισκεπτόμενοι αὐτούς, πόσοι οἱ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἀνερχόμενοι; Τόσον δὲ ἐπουσιώδης θεωρεῖται ἔτι παρ' ἡμῖν τοιαύτη τις ἐπίσκεψις, ὥστε οὐδαμῖα τῶν ἐφημερίδων ἔκρινεν ἀναγκάσιον νὰ γνωστοποιῇ εἰς τοὺς πολίτας καὶ ξένους τὰς ἡμέρας καὶ ὥρας, καθ' ἃς τὰ διάφορα Μουσεῖα εἶναι ἀνοικτά. Καὶ ἡ περὶ τὴν στικτικὴν δὲ ὀλιγωρία ἡμῶν καὶ ἡ πρὸς τὰς μετεωρολογικὰς καὶ ἄλλας ἐπιστημονικὰς παρατηρήσεις ἀδιαφορία, θέτουσαι ἡμᾶς ἐκτὸς τοῦ κύκλου τῶν πεπολιτισμένων λαῶν, μαρτυροῦσι κατὰ τοῦ ἐπικρατοῦντος συστήματος τῆς ἐν τοῖς σχολείοις ἡμῶν παιδεύσεως. Διὰ τοῦτο πολὺ εὐεργετεῖ τὴν κοινωνίαν ἡμῶν ὁ «Παρνασσὸς» ἐνθαρρύνων τὸ ἐφ' ἑαυτῷ ἀδικλείπτως τὰς τοιαύτας ἐπιστημονικὰς ἐργασίας. Καὶ τῷ ὄντι πᾶσαι αὗται αἱ οὐσιώδεις ἐλλείψεις προσδίδουσι μίαν κυρίως ῥιζικὴν, τὴν ἔλλειψιν τῆς ἀγωγῆς ἐκείνης, ἣν ἡ νεωτέρη παιδαγωγικὴ ἐπαγγέλλεται καὶ ἣτις συνίσταται εἰς τὴν ἐξέγερσιν τοῦ πολυμεροῦς ἐνδιαφέροντος. Ἡ εὐθύνη ἄρα διὰ τὰς ἐλλείψεις ταύτας τοῦ ἡμετέρου ἔθνους βρύνει οὐκ ὀλίγον τὰ ἀτυχῆ σχολεῖα. Καὶ πῶς ὅχι; ἀφοῦ παρ' ἡμῖν τὰ σχολεῖα, ἡ μεγίστη αὕτη τῆς τῶν ἐθνῶν ἀνκνύξεως καὶ προόδου δύναμις, δὲν ἡξιώθησαν ἔτι νὰ ἐπισύρῃσι τὴν σοβαρὰν πρόσοχὴν οὔτε τῆς πολιτείας οὔτε τῆς κοινωνίας; Ἄς εἰπώμεν τὴν σκάφην, σκάφην· ἐν γένει ἐπικρατεῖ περὶ τῶν διδασκάλων οὐχὶ ἡ ἀρίστη γνώμη. Τίς ὁμῶς ἐμερίμνησε σπουδάζων περὶ τῆς βελτιώσεως αὐτῶν; Αἱ διζκοπαὶ διὰ τοὺς διδασκάλους εἶναι ἐποχὴ ἀνέσεως καὶ ἐπιρρώσεως εἰς τὸ ἱερὸν ἔργον αὐτῶν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον γίνονται ἀλλαχοῦ περιηγήσεις, συνέλεύσεις, συζητήσεις, ἐορταί. Παρ' ἡμῖν ἀληθῶς κατ' Αὔγουστον βρίθουσιν αἱ ὁδοὶ τῶν Ἀθηναίων διδασκάλων· ἀλλὰ τίς διανοήθη νὰ ἐπωφεληθῇ τὴν συρροὴν ταύτην διδασκάλων καὶ καθηγητῶν ἐπ' ἀγαθῷ τῆς ἠθικῆς παιδεύσεως;

Τὰ διδασκτικὰ ὄργανα, εἶναι σήμερον ὁ ἐπιούσιος ἄρτος τῆς διδασκαλίας· ἡ δὲ Ἑλλάς, ἣτις ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ ἀποθήκη τούτων δι' ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς, στερεῖται καὶ τῶν στοιχειωδেষτάτων καὶ ἀναγ-

κάζεται, ὡς ἄσιανή τις χώρα, νὰ πορίζηται αὐτὰ ἀντὶ μεγάλων δαπανῶν καὶ μετὰ πλείστων δυσχερειῶν ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς· ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς, ἢ Ἑλλάς πρέπει ν' ἀγοράζῃ καὶ τοῦ Παρθενῶνός της τὴν εἰκόνα, ἵνα ὁ διδάσκαλος δείξῃ αὐτὴν εἰς τὸν μαθητὴν τῆς Σπάρτης!

Ἀπὸ τίνος χρόνου ἐκθαμβούμεθα ὡς μικροὶ παῖδες εἰς τὴν θέαν μεγαλοπρεπῶν οἰκῶν, εἰς τὸ πλῆθος καὶ τὴν λαμπρότητα ἀμαζῶν καὶ ἵππων, εἰς τὴν πολυτέλειαν χορῶν καὶ ἐσπερίδων, εἰς ἑξάλλον συσώρευσιν θαυμαστῶν ἀληθῶς ἀλλὰ ξένων βιομηχανιῶν, προϊόντων, μὴ ἐξαίρουμένων μηδὲ τῶν ἀθουμάτων καὶ τῶν conserves, τοῦθ' ὅπερ κινδυνεύει ν' ἀποδείξῃ ἡμᾶς ὅτι στόμα μὲν ἔχομεν χεῖρας δὲ ὄχι· ἀλλ' ἐὰν ταῦτα ἀποτελῶσι τὴν δύναμιν καὶ τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν εὐτυχίαν ἔθνους τινός, ἀπορεῖ τις διὰ τί θαυμάζεται καὶ τιμᾶται ὁ τῆς ἀρχαιότητος Δημοσθένης, ὅστις οὐ μόνον δὲν χεῖρει ἐπὶ τοιούτοις τισὶν ἀγαστοῖς τῶν συγχρόνων αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ κατκμέμεται αὐτῶν; Ποῦ δὲ οἱ σώφρονες ἐκεῖνοι λόγοι τοῦ μεγίστου τῶν Ἀθηναίων ἀνδρός ἀφιλοκαλοῦμεν μετ' εὐτελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας».

Ἐμήκουκα ὑπὲρ τὸ δέον τὸν λόγον καὶ κατεχράσθην τὴν ἐπιείκειαν ὑμῶν. Τελευτῶν δέ, εὐχομαι, καθὼς ὁ λαός, ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τῆς δικτῶν ἐν καιροῖς χαλεποῖς ἐζήτησε βέλτιόν τι διὰ τῆς ταπεινῆς φυλᾶδος τοῦ μ. Ἀλεξάνδρου, οὕτω καὶ τώρα Κυβέρνησις καὶ κοινωνία ἀντιλήφουσαι καὶ μεγαλοφρονοῦσαι νὰ ἐπιζητήσωσι διὰ μέτρων σπουδαίων τὴν βελτίωσιν τῆς τῶν νέων ἀγωγῆς καὶ παιδεύσεως, ἥτις εἶναι ἡ μόνη ἀσφαλὴς κρήπις ἀληθοῦς προόδου καὶ ἰσχύος παντός ἔθνους. Τότε δὲ ἡ Ἑλλάς θὰ δυνήθῃ ἔτι ἄπαξ νὰ πιστώσῃ τὸν ποτὲ δοθέντα χρησμόν. «Ἀσκὸς βαπτίζῃ, δύναμις δέ τοι οὐ θέμις,» καὶ νὰ ἐκπληρώσῃ μεγάλην πάλιν ἀποστολὴν ἐν τῇ εὐγενεῖ σταδισδρομικῇ τῶν πεπολιτισμένων λαῶν.

Βλ. Γ. Σκορδᾶλης

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΠΟΥΔΑΙ ΘΕΑΤΡΙΚΑΙ

Ο ΚΟΙΝΟΣ ΣΥΝΕΡΓΑΤΗΣ

Α'

Πάντες οἱ δραματικοὶ συγγραφεῖς ἔχουσιν ἓνα ἀνώνυμον συνεργάτην . . . τὴν Τύχην. Ἡ τύχη μεγάλως ἀναμίγνυται ἐν ταῖς δραματικαῖς συλλήψεσιν. Αἱ ἰδέαι δὲν φύονται μόναι ἐν τῇ κεφαλῇ τῶν εὐφυῶν· δὲν ὑπάρχει αὐθόρμητος σύλληψις, χρειάζεται πάντοτε σπόρος τις, σημείον τι. Τὸ σημεῖον τοῦτο διὰ τὸν δραματικὸν συγγραφέα εἶναι πολλάκις γεγονὸς τε

ὅπερ βλέπει, λέξεις τις ἣν ἀκούει, βιβλίον ὅπερ ἀνγκινώσκει, πρόσωπον τὸ ὁποῖον συναντᾷ, ἀνάμνησις ἥτις τῷ ἐπέρχεται. Χωρὶς ἄλλο τὰ τυχερὰ ταῦτα συμβεβηκότα ἵνα γονιμοποιηθῶσι πρέπει νὰ εὐρεθῶσιν εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ εὐφυοῦς συγγραφέως, ἀλλὰ καὶ ὁ εὐφυὴς συγγραφεὺς δεόν νὰ διέλθῃ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐκ τῆς ἐν λόγῳ ὁδοῦ.

Ποίου ἐνδιαφέροντος θὰ ἦτο ἐὰν διάσημοι συγγραφεῖς ἐδιηγοῦντο τὰς ἀγνώστους αἰτίαις ἐξ ὧν παρήχθησαν πολλάκις ὠραιότατα ἔργα. Ἰδούτινα τούτων ἅτινα συνήγαγον καὶ ἅτινα μοὶ φαίνονται περίεργα.

Ἀρχομαι δὲ ἀπὸ ἐνὰ τῶν μεγίστων ἡμῶν τραγικῶν. Ὁ Κορνηλῖος εἰς τί ὀφείλει τὸ πρῶτον αὐτοῦ ἀριστούργημα; Εἰς τὴν τύχην. Ἦν τριακονταέτης· σειρὰ δέκα περίπου ἐπιτυχιῶν ἐν τῷ θεάτρῳ ἐσχημάτισε περὶ αὐτοῦ φήμην. Συναντᾷ ἡμέραν τινὰ ἐνὰ τῶν συμπολιτῶν του, ἀρχαῖον ὑπάλ-ληλον, τὸν Σαλὼν, ὅστις εἶχεν ἀποσυρθῇ εἰς Ῥουάν τὴν πατρίδα του. Ὁ Σαλὼν τῷ λέγει. «Αἰ μέχρι τοῦδε ἐπιτυχίαι σου παροδικὴν μόνον σοὶ ἔφερον δόξαν. Δέον νὰ ἀλλάξῃς θέματα· πλούσιον μεταλλεῖον εἶναι τὸ Ἰσπανικὸν θέατρον καὶ μέχρι τοῦδε ἀνεκμετάλλευτον. Γνωρίζω κάλλιστα τὴν Ἰσπανικὴν, ἐλθέ νὰ με ἴδῃς εἰς Ῥουάν, θὰ σοὶ τὴν ἐκμάρθω καὶ θὰ σοὶ μεταφράσω ἀποσπάσματα δράματός τινος τοῦ Γουτλὲν δὲ Κάστρο ὅπερ εἰς χεῖράς σου δύναται νὰ ἀποδῇ ἀριστούργημα.» Τί ἐκ τούτου προέκυψεν; ὁ Σιδ. Ἀφαιρέσατε τὸν Σιδ ἐκ τῶν δραματικῶν ἔργων τοῦ Κορνηλίου, καὶ μέγξ μέρος τοῦ Κορνηλίου ἐκλείπει.

Μοὶ διηγήθησαν ποῖα σύμπτωσις ἀναγνώσεως ἐνέπνευσεν εἰς τὸν Βίκτωρα Οὐγὼ ἐν τῶν ὠραιότερων του δραμάτων. Εἶχεν ἀναγνώσει τὸ ὠραῖον ἐκεῖνο ἀπόσπασμα τῶν Confessions ἐνῷ ὁ Ῥουσσὼ ζωγραφίζει μετὰ τόσης πικρίας τὴν λύπην του ὅτι εἶναι ὑπηρέτης. Ὁ Βίκτωρ Οὐγὼ ἐσημείωσεν ἡμέραν τινὰ εἰς νεαρόν τινα φίλον του, τὴν εἰρωνίαν ταύτην τῆς τύχης, ἥτις ἔξυπνον ἄνθρωπον κατέστησεν ὑπηρέτην καὶ τὸν συνεβούλευε νὰ ἐπωφεληθῇ τούτου ὅπως συγγράψῃ δράμα· ὁ νέος δὲν ἠδυνήθη νὰ χρησιμο-ποιήτῃ τὴν ιδέαν, ὁ Οὐγὼ ὅμως τὴν ἐχρησιμοποίησε καὶ οὕτω παρήχθη ὁ *Ῥουὶ Βλάς*.

Ἐνίοτε ἡ τύχη ἔρχεται εἰς βοήθειαν τῆς φαντασίας οὕτω προσφύτως ὥστε δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐκ προνοίας ἐρχομένη. Ἐργάζεται τις συντόμως ὅτε ἐπέρχεται δυσκολία ἀπρόοπτος καὶ δυσκαταγώνιστος. Αἴφνης πρὸ ὑμῶν συμβαίνει τι ὅπερ ἀνοίγει τοὺς ὑμετέρους ὀφθαλμούς, δεικνύει εἰς ὑμᾶς τὸν δρόμον καὶ λύει τὸ πρόβλημα. Δύο διάσημοι συγγραφεῖς ὁ Ὠζιὲ καὶ ὁ Σαρδού μοὶ πρέχουσι δύο ὠραῖα παραδείγματα.

Ἀρχίζω ἀπὸ τοῦ Ὠζιέ. Κατὰ τὸ ἔτος 1849, ἐν τῷ Γαλλικῷ θεάτρῳ ἐμελέτων τὴν *Γαβριέλλαν*. Τὸ δράμα γεγόμενον δεκτὸν ἐν ἀνευφημίαις κατὰ τὴν ἐκώπιον τῆς ἐπιτροπῆς ἀνάγνωσιν, ἐκέρδινεν ὡς εἰκὸς πολὺ ἐπὶ τῆς σκηνῆς διδασκόμενον. Οἱ ἠθοποιοὶ ἦσαν ἐνθουσιασμένοι. Ἐπέρχε-